

כללי

מומרים לציונות

עיקר תרומתו של סטניסלבסקי היא בפרשנות, שלפיה נורדאו וז'בוטינסקי היו גידולים של אקלים "סוף התקופה", וזרכם אל הציונות לא היתה בלתי נמנעת וישרה

יעקב שביט

29 באוגוסט 2002

of California Press, 2001, 289 pp. by Michael Stanislawski,:
University from Nordau to Jabotinsky, Cosmopolitanism and
Nationalism Zionism and the Fin de Siecle

בשנת 1912, כמה שבועות לפני שתומאס מאן כתב את הנובלה "מוות בוונציה", פירסם זאב ז'בוטינסקי באודסה סיפור קצר ושמו "Edmee", סיפור של רופא בא בימים". המעשה ה"ספוג כולו רוח-הזיה מערבית" מתרחש באי הטורקי פרינקיפו. גיבורו, רופא יהודי-גרמני בן 52, מספר על היכרותו הקרובה עם ילדה-אשה בת 12, אדמה שמה, בתו של הקונסול הצרפתי, ועל משיכתו אליה. בדרך כלל (ובצדק) מצוטט הסיפור הזה כאילוסטרציה ליחסו השלילי של ז'בוטינסקי ל"מזרח". מיכאל סטניסלבסקי מוצא בו מפתח לחלק אחר של עולמו הפנימי של ז'בוטינסקי: הוא מגלה שהאנטישמיות היא תופעה אורגנית ומושרשת גם ב"תרבות המערב המעודנת". דבר זה הוא למד ממה שאומרת לו הילדה בעת פרידתם מעל חברתה קלאו: "קלאו... הלא היא יהודייה, בזה נאמר

הכל. משום כך אינני אוהבת בכלל את פרינקיפו, כי תמיד מצויים כאן המון יהודים. הם כל כך וולגריים, אינני סובלת אותם. ואתה?"

בסיפור הזה, כמו גם בסיפורים, ברשימות ובפליטונים אחרים שכתב ז'בוטינסקי הצעיר, ואשר רובם לא תורגמו לעברית וחלקם הגדול לא היה נגיש עד הזמן האחרון גם לקורא הרוסית, רואה, כאמור, סטניסלבסקי מפתח לתמורות בתפישת עולמו של ז'בוטינסקי וליסודות שונים ב"אני" העצמי שלו, כאלה שהביוגרפים שלו (ובוודאי חסידיו), לא הכירו, ואולי גם לא רצו להכיר. בכך שלז'בוטינסקי (ואולי מוטב גם לז'בוטינסקי) היה עולם תרבותי-ספרותי "פרטי", שהיה חתום בפני אנשי התנועה שהנהיג ואף היה רחוק מעולמם התרבותי של רובם, אין חידוש. החידושים העיקריים שמציע סטניסלבסקי, לבד מהצצה חלקית אל חומר המקורות החדש, מצויים, מצד אחד, בתיאור העולם התרבותי הזה של ז'בוטינסקי הצעיר (נולד ב-1880), ומצד אחר, בטענתו שרעיונות "סוף התקופה" של ז'בוטינסקי הצעיר נשארו מופנמים בתפישת עולמו גם בשנים הבאות, והטביעו את חותמם על האידיאולוגיה הלאומית שלו.

אותה תובנה הוא מפעיל גם בפרשנותו לדרכם של מקס נורדאו (שנולד כשלושים שנה קודם לכן, ב-1849), של הצייר היהודי-הלאומי הראשון אפרים משה ליליאן, וכמובן, גם של הרצל. לפי סטניסלבסקי, הם היו מומרים לציונות, ודרכם אליה לא היתה בלתי נמנעת וישרה. הם הגיעו לציונות "מן החוץ" ולא היו "ציונים לטנטיים" מבראשית, כמו שמקובל, בדרך כלל, לחשוב; ציוניותם לא באה לפתור בשבילים את "משבר הזהות היהודית" שלהם, אלא היתה תוצאה של תהליך אינטלקטואלי ושל התנסות אישית. במלים אחרות, נורדאו וז'בוטינסקי (שבהם אתמקד כאן) היו קוסמופוליטים אירופאים, שהיו למומרים לציונות, אבל, תוך כדי נטישת הקוסמופוליטיות הם הביאו אתם אל גירסתם

לציונות לא מעט מערכי העולם התרבותי שנטשו וממושגיו. המקרה שלהם הוא מיוחד וסמלי, לדעתו, משום ששניהם, המזוהים עם הטיפוס הרדיקלי ביותר של הלאומיות היהודית, היו גם הקוסמופוליטים, או האירופאים ביותר מבין המנהיגים הציונים, ולפני הצטרפותם לציונות ביטאו עמדות אוניוורסליסטיות אנטי-לאומיות מובהקות.

עוד לפני הפרשנות תורם סטניסלבסקי תרומה חשובה בתיקון כמה פגמים בביוגרפיות המוכרות של נורדאו ושל ז'בוטינסקי (שלו מוקדשת כמחצית מן הספר) על ידי מקורות המאירים באור חדש כמה אירועים בחיי שניים אלה, ובעיקר בחיי ז'בוטינסקי הצעיר. הביוגרפיות שלהם נשענו עד עכשיו על כתיבה אוטוביוגרפית, שנכתבה עשרות שנים אחרי האירועים, לא דייקה בפרטים, שיפצה פה ושם כמה פרשות, ובעיקר התכוונה לשחזר מסלול ישיר לציונות.

אבל עיקר תרומתו של הספר היא בפרשנות, שלפיה נורדאו וז'בוטינסקי היו גידולים של אקלים "סוף התקופה" ושל הלכי הרוח הדומיננטיים שלו. ז'בוטינסקי לא היה בצעירותו לא סוציאליסט, לא ליברל ולא פשיסט, אלא אינדיווידואליסט כמעט ניהיליסטי. הבעיה העקרונית עם התיאור הזה נעוצה בכך שהמושג "סוף התקופה", fin de siecle, המפורסם, מתייחס למגוון גדול ורחב של רעיונות ותופעות, כדברי שיר משנת 1891:

partout, partout !Fin de siecle

il sert a designer tout...

("סוף התקופה! בכל מקום / הוא מציין כל דבר שתרצה לקרוא בשם").

אם המושג "סוף התקופה" מתייחס למכלול הדעות והרעיונות של שנות התשעים של המאה ה-19, ולא למאפיינים הדקדנטיים השונים שלו (שהיתה להם השפעה רבה על ספרות התחייה העברית, כפי שהראתה היטב חמוטל בר-יוסף בספרה "מגעים של דקאדנס"), הרי שהביוגרפיה האינטלקטואלית של נורדאו ז'בוטינסקי, שהיו בני דורות שונים, הושפעה מרעיונות אחרים. לא דומה נורדאו, שהגיע אל הציונות כסופר מפורסם ובעל דעות מגובשות, ואשר ראה ב"מודרניות" את הסיבה להתנוונותה של התרבות המערבית, לז'בוטינסקי הצעיר (ולהרצל), הפליטוניסט האקלקטי, שהתייחס בחיוב לגילוייה של המודרניות, והיה רחוק, למיטב הבנתי, מאמפתיה כלשהי לנהיות הרווחות לחוויות מיסטיות, לאי-רציונליות, לפרימיטיוויזם וכיוצא בזה.

בעיה עקרונית אחרת היא השימוש שעושה המחבר במכתבים פרטיים וברשימות בעניינים שונים ומשונים כמפתח לעולם התרבותי של המחברים, ובסוברו שגיבורי המחזות, הסיפורים והרשימות נותנים ביטוי להשקפות המחברים. האם אכן נכון לצפות שלז'בוטינסקי הצעיר תהיה השקפת עולם מגובשת, או אפילו להניח שעולמו חייב להיות מוניסטי, חד-ממדי? הסופר שלמה צמח דימה אותו לפרפר אקזוטי, ששלל צבעיו אינו מאפשר לעמוד על גונו, והאשים אותו בשטחיות, ברפרפנות, ב"פולימורפיזם חשוד, מייגע ומטעה". ריבוי הדמויות שלו, טען צמח, "בא מעיקרו לחפות על העדרה של הדמות האחת, המלאה והמרותקת והמיוחדת לו". סטניסלבסקי, לעומת זאת, סבור שאפשר לחשוף במאות הרשימות האקלקטיות של ז'בוטינסקי הצעיר, בן ה-19 וה-25, מצע ברור של הלוך רוח והשקפות, וכי הן מייצגות אותן תמיד.

במקרה של נורדאו חושף סטניסלבסקי פרשה לא ידועה מחיי נורדאו, שבמרכזה יחסי האהבה הסודיים וחליפת המכתבים בינו ובין אולגה נוביקובה,

אצילה ואשת סלון רוסייה ריאקציונרית ואנטישמית מוצהרת, שנתגלתה בספריית האוניברסיטה של קנזס. נורדאו ונוביקובה החליפו בין השנים 1902-1886 כ-300 מכתבים. נורדאו היה אולי אומר עליהם שיש בהם ממד "פתולוגי" מסוים. הדעות האנטישמיות של נוביקובה לא הפריעו להתמשכות היחסים, אבל במהלכם הולכת ונבנית זהותו היהודית החדשה של נורדאו, ובסופו של דבר, ההיתקלות שלו עם האנטישמיות, שבה ראה אחד מן הגילויים הפתולוגיים של המודרניות, היא שעוררה בנורדאו את ההכרה בזהותו היהודית, להעניק ליהדות הגדרה אנתרופוצנטרית (היהדות כ"גזע", Stamm), בניגוד גמור לתפישת עולמו עד אז - והובילה אותו להפוך ליד ימינו של הרצל. הקריירה האינטלקטואלית שלו היתה מיוחדת במינה, ולכן דרכו לציונות היתה מיוחדת במינה; אבל האם באמת היתה מקרה פרטי בלבד? ואוסיף עוד שתרומתו למחשבה הציונית אינה מסתכמת, כפי שיכול להתעורר הרושם מהספר, רק ברעיון של "יהדות השרירים".

במקרה של ז'בוטינסקי מדובר בדברי ספרות (מהם המחזה "דם", שעותק שלו נמצא רק בשנת 1991) ובמאות רשימות ופליטונים, שז'בוטינסקי פירסם בעיתונות הרוסית באודסה ובסנקט פטרבורג (משנת 1897 ועד שנת 1914 פירסם כמעט 900 רשימות כאלה). הכותרים של רובם היו ידועים (מהביבליוגרפיה של כתביו שערך ישראל יברוביץ בשנת 1977), אבל הם עצמם לא היו זמינים לחוקר ולקורא. כתבים אלה עוסקים בנושאים אינספור: מהמאפיה הסיציליאנית ועד האופרה "מסכות" של מסקאני; מגביית תשלום בעד מעבר דרך גן ציבורי ועד "הקלאסיציזם של בית הספר"; מפונטיוס פילאטוס ועד שאלת הזנות. מכל המבחר הגדול והעשיר הזה (שאולי יזכה אי-פעם לתרגום) בחר סטינסלבסקי באותם כתבים שנראים לו ייצוגיים, ובעצם, מאששים את התזה שלו. הניתוח שלו את הטקסטים האלה הוא מצוין, ואין ספק

שז'בוטינסקי היה רחוק באותן שנים מכל מחויבות אידיאולוגית, ובוודאי ממחויבות לעניין הלאומי, אבל טקסטים אחרים, שאינם מצוטטים במחקר, משקפים יסודות נוספים בעולמו התרבותי (והנפשי) של ז'בוטינסקי כאינטליגנט בורגני יהודי-רוסי.

לטעמי, הטענה של סטניסלבסקי כי דרכו של ז'בוטינסקי לציונות הוכתבה בעיקר על ידי השקיעה של הלוך הרוח הדומיננטי בתרבות הרוסית של בני דורו מוסיפה אלמנט חשוב להבנת המהלך, אבל אינה מספקת את התשובה החד-משמעית לשאלה למה נעשה ז'בוטינסקי ציוני. ציונות זו התבססה על דטרמיניזם ביולוגי והיסטורי-פוזיטיוויסטי שקבע, חשוב להדגיש, רק את הבנתו באשר למקור הייחוד הלאומי-תרבותי, אבל לא את תפישתו החברתית. הפוזיטיוויזם ההיסטורי, שממנו למד, לא היה דטרמיניסטי, והאמין בכוחם של "כוחות היצירה הפנימיים" להוביל לקידמה, באופן שבו הבין אותה. בסופו של דבר, תמונת התרבות היהודית האידיאלית שז'בוטינסקי שירטט במאמריו נראית לי רחוקה מאוד הן מאופנת הדקדקנס של "סוף התקופה" והן מהרעיונות של הסתדרות תרבותית לאומנית שרווחו אחריה.

כך או כך, אף שהניתוח של סטניסלבסקי נראה לי חד-ממדי מהרבה בחינות, מדובר במחקר מרתק ומאתגר, המהווה תרומה מקורית להיסטוריה האינטלקטואלית של הציונות. אעיר עוד שלרמיזה הסרקסטית-משהו נגד עורכי איגרות ז'בוטינסקי, שנמנעו כביכול מלפרסם את מכתב התגובה של ולדימיר קורולנקו למכתב ששלח לו ז'בוטינסקי הצעיר, וזאת בשל "צנזורה" כלשהי, אין כל יסוד, והיא מיותרת לגמרי.